

STRUKTURÁLIS TORZULÁSOK A MAGYAR TÁRSADALOMBAN

Kolosi Tamás

a tudományok doktora, elnök,
TÁRKI Társadalomkutatási Intézet
kolosi@tarki.hu

A rendszerváltás első évtizede sikertörténet volt Magyarországon. Még akkor is így van, ha a lakosság jelentős része ezt nem így élte meg, és a rendszerváltás élménye egy súlyos gazdasági és társadalmi válsággal, valamint nem megalapozott várakozásokkal fonódott össze. A rendszerváltást egy reformszocialista periódus előzte meg, s ennek következtében a változás békésen, az értelmiség különböző frakcióinak kompromisszumával zajlott le. *Mutatis mutandis* mondhatnánk, hogy igazán ekkor zajlott le az értelmiség Szelényi Iván és Konrád György (1989) által a hetvenes évek elején megjósolt hatalomra jutása.

A XIX. és XX. század fordulóján a német társadalomtörténeti gondolkodásban jött létre az a megközelítés, amely a polgárság két nagy frakcióját különböztette meg: a haszonorientált vállalkozói *Besitzburgertum*-ot és az értékorientált értelmiségi funkciókat betöltő *Bildungsburgertum*-ot (lásd ebben az összefüggésben először Kolosi, 1991). Mivel a szocializmus keretei között tulajdonosi polgárság csak igen csökevényesen alakulhatott ki, a rendszerváltás a képzettségi polgárság különböző csoportjainak kompromisszumával valósult meg. (Ez alól lényegében a német nagytőke által vezényelt volt NDK, illetve az emigrált vállalkozói réteg ereje, nagysága és érdeklődé-

se jelentett különböző mértékben kivételt a többi európai szocialista országban. Ezekben az országokban azonban többnyire az értelmiség kompromittálódása, illetve a lojális és ellenzéki értelmiség éles szembenállása gyengítette ennek a kompromisszumnak az esélyét.)

A képzettségi polgárság hatalomra jutása két vonatkozásban is messze ható következményekkel járt. Egyrészt az értelmiség ugyan természetesnek vette a piacgazdaságra való áttérést mindazokon a területeken, ahol nem volt közvetlen érdekeltsége, viszont akadályozta az értelmiségi érdekszférákban, az oktatásban és különösen a felsőoktatásban, az egészségügyben, a kultúrában, a tudományban, az államigazgatásban. Másrészt a társadalmi folyamatokban háttérbe szorult a hasznosság kritériuma, és a közéletet az értékkonfliktusok, az ideológiai viták határozták meg. Az Antall-kormány ugyan törekedett egy hazai vállalkozói réteg megteremtésére, az intézményesített privatizáció a térség legsikeresebb ilyen irányú törekvése volt, a Horn-kormány azonban a külföldi tőke becsalogatását preferálta, a gazdasági megszorítások, a nagyon magas infláció pedig a hazai vállalkozói rétegeket még inkább arra szorította, hogy saját gazdaságuk túlélésére és megerősítésére koncentráljanak.

	2002			2012		
	H	CZ, PL, SK	EU12*	H	CZ, PL, SK	EU12
elit és értelmiség felső közép	24	27	36	22	29	35
szakképzettek alsó közép és munkás	45	50	43	41	46	44
szakképzetlenek, leszakadók, underclass	31	23	21	37	25	21

1. táblázat • A foglalkozási szerkezet európai összehasonlításban.

* Saját számítások az EUROSTAT és Huszár Ákos (2013) adatai alapján.

A kilencvenes évtizedben így nagyon hamar létrejöttek a demokratikus intézmények, a magántulajdonon alapuló piacgazdaság, megszilárdult egy stabil társadalmi hierarchia (Kolosi – Keller, 2010). Viszont a gazdasági válságból adódó alacsony foglalkoztatás, az értelmiségi túlhatalom, a vállalkozói középrétegek gyengesége és a nagytőke kicsinysége, nemzetközileg összehasonlítva gyenge tőkeereje, valamint az ideológiai és értékviták túlbujánzása már előkészítette, hogy a kétezres évtized a társadalmi és politikai árkok elmélyülését hozta, majd az elhibázott „jóléti rendszerváltás” és a nagy eladósodás jelentős gazdasági leszakadást eredményezett. Ezt csak kevésbé tudta kompenzálni az európai integráció. Magyarország így a rendszerváltás éltanulójából a leszakadók közé, a hátsó padosorokba került.

A 2010-ben hatalomra került politikai erő ugyan ezeket a problémákat többnyire helyesen ismerte fel, kétharmaddal és egy teljesen szétesett ellenzékkal biztosított hatalmi korlátlanágában azonban a megoldások tekintetében nem az ország számára hasznos megoldásokat, hanem saját hatalmi privilégiumainak biztosítását tekintette fő céljának. Az elitcsere jelszavával mind a gazdaságban,

mind a politikában egy szervilis klientúra kiépítésére törekedett, a politikai hatalom nem az előző húsz évben kialakult tulajdonosi polgársággal kereste a kompromisszumot, hanem egy kizárólag neki lekötelezett klientúra tőkés réteg kialakítására törekedett.¹ Korlátozta a demokratikus kontrollt, az állami beavatkozással gyengítette a piacgazdasági törekvéseket, és jól rájátszva az unió túlpásáira és tévelygéseire a nemzeti szuverenitás jelszavával elbizonytalanította az európai kontrollt, illetve korlátozni igyekezett a tőle független külföldi tőkét.

Mindezek a társadalmi és politikai folyamatok már feltételezték a társadalmi szerkezet alapvető torzulását. Már a kétezres évtized elején is nagyon alacsony volt a felső középréteg, és nagyon nagy a leszakadók, az úgynevezett *underclass* aránya. Ezt a torzulást pedig a kétezres évek gazdasági válsága és az utóbbi évek politikai tévelygése tovább erősítette (1. táblázat).

A felső középréteg aránya ebben a tízéves periódusban a többi visegrádi országban

¹ Ezzel megtört az autonóm magyar nagyvállalkozói réteg fejlődése, és helyét átvette a „politikuskok által kinevezett tőkészek” időszaka. (Lásd erről: Kolosi – Szelényi, 2010)

	EU28	CZ	SK	PL	H
Gini-mutató	30,9	25,1	26,1	30,8	27,9
a felső és az alsó ötöd jövedelmének aránya	5,2	3,5	3,9	4,9	4,2
a jövedelmi szegények (a medián jövedelem 60%-ánál kevesebbel rendelkezők) aránya	17,2	9,7	12,6	17,0	14,6
depriváltak aránya (ahol három mutató hiányzik a kettő közül)	18,6	16,5	22,2	22,2	39,6

2. táblázat • Néhány egyenlőtlenségi mutató európai összehasonlításban.
Forrás: EUROSTAT és SILC²

felzárkózóban volt a nyugat-európai országokhoz (a tizenöt „rég” tagállamból három országból nem álltak rendelkezésre összehasonlítható adatok). Magyarországon a már az ezredforduló idején is alacsony arány tovább romlott. Tegyük ehhez hozzá, hogy ezen a rétegen belül nálunk magas az állami alkalmazottak és nagyon alacsony a jelentős tőkeerővel bíró csoportok aránya. Nem véletlen, hogy a különböző nemzetközi rangsorokban még a leggazdagabb hazai nagytőkések sem találhatók meg, és a *Figyelő* top 200 nagyvállalata között mindössze 45–50 a hazai magánszemélyek többségi tulajdonában levő nagyvállalat, és ezek között is számottevő a politikai kapcsolataik alapján meggazdagodottak aránya.

A társadalmi hierarchia másik végén viszont jelentősen nőtt a leszakadók, az underclass eleve nagyon magas aránya. A többi visegrádi országban ennél mérsékelt ebből élők) vonatkozásában is. A visegrádi országok közül a csehknél és a szlovákoknál kisebbek, a lengyeleknél nagyobbak (s lényegében az európai átlagnak megfelelőek) az egyenlőtlenségek, mint nálunk.

² Az adatok összeállításában nyújtott segítségét Szívós Péternek köszönöm. A SILC az Eurostat rendszeres jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó adatfelvétele (Statistics on Income and Living Condition).

hozzá, hogy mind a KSH, mind a TÁRKI adatai szerint 2012 és 2014 között valamelyest mérséklődött a jövedelmi szegények és a deprivációval fenyegetettek aránya.)

Tudjuk ugyan, hogy a rendszerváltást követően és a piacgazdaság kialakulásából adódóan természetesen nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek, és ezek az egyenlőtlenségek az utóbbi húsz évben a válságoktól és a gazdasági növekedéstől függően ezen, a szocialista rendszerhez képest magasabb szint körül hullámoztak, nemzetközi összehasonlításban azonban a jövedelmi egyenlőtlenségek az uniós átlagnak felelnek meg, és a jövedelmi szegénység sem túlzottan magas.

A jövedelmi egyenlőtlenség Magyarországon lényegében az európai átlagnak felel meg, hasonló a helyzet a jövedelmi szegénység (a medián jövedelem 60 százalékánál kevesebbel rendelkezők) vonatkozásában is. A visegrádi országok közül a csehknél és a szlovákoknál kisebbek, a lengyeleknél nagyobbak (s lényegében az európai átlagnak megfelelőek) az egyenlőtlenségek, mint nálunk.

Bonyolultabb a helyzet a fentebb már említett deprivációval fenyegetettek vonatkozásában. Az Európai Statisztikai Hivatal által

elterjesztett mutató a jövedelmi szegénység és a munkaszegénység mellett kiválasztott kilenc mutatót, és ha ebből legalább háromban negatív a háztartás besorolása, akkor a háztartást deprivációval fenyegetettnek tartja. Ebben a mutatóban az európai átlagnál lényegesen rosszabbul állunk, azonban ez elsősorban nem az „objektív” helyzetet mérő itemeknek, hanem két „szubjektív” mutatónak tudható be, a magyarok 70 százaléka szerint volt olyan időszak, amikor nem tudták megvásárolni a szükséges javakat, illetve anyagi okokból nem tudtak legalább tíz napot nyaralni. Ebből adódóan nem elsősorban a jövedelmi egyenlőtlenségek és a jövedelmi szegénység jelent torzulást a magyar társadalom szerkezetében, hanem a magyar átlag életszínvonal alacsony volta mellett a leszakadók, az életkörülményeikben és életmódjukban egyaránt lemaradó underclass nagy létszáma (3. táblázat).

Ez a réteg döntő többségében az iskolázatlanok közül kerül ki, amely nagyon rossz

pozíciókkal rendelkezik a munkaerőpiacon. Köllő János (2014) kutatása szerint ezen iskolázatlan rétegek esélyét a skandináv országokban (példa Norvégia) a felnőttképzés, az informális tanulás és a civil integráció jól kiépült intézményrendszere javítja. Dél-Európában (példa Olaszország) a családi kisvállalkozások tömegei teremtenek esélyt a képzetlenek munkaerő-piaci integrációjára. Nálunk egyik modell sem működik, és iskolarendszerünk Európában a származás szerint leginkább szelektálók közé tartozik, tehát az underclass pozíciók nagyon nagy mértékben örökítődnének át nemzedékről nemzedékre. Csapó Benő és munkatársai (2014) a Pisa-vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az iskolai teljesítmény és a családi háttér kapcsolata a huszonhét OECD ország közül Magyarországon a 6. legmagasabb. Az utóbbi évek rombolásai az iskolarendszerben (az egy kaptafára történő államosítás és centralizáció, a tanzsabadság korlátozása, a gimnáziumi és felsőoktatási helyek szűkülése, a köte-

	EU28	CZ	SK	PL	H
képtelen nem várt kiadásokat fedezni	38,9	40,8	38,9	48,6	76,1
nem engedhet meg magának egy hét nyaralást	36,9	37,3	48,8	52,6	59,8
nem képes tartozások törlesztésére	12,8	6,1	8,3	15,4	24,9
nem engedheti meg magának, hogy legalább másnaponként húst egyen	9,5	12,8	21,5	11,2	27,3
nem képes megfelelően fűteni	10,2	6,1	6,1	9,0	11,2
anyagi okból nincs mosógépe	1,1	0,4	0,9	0,5	0,9
anyagi okból nincs színes tévéje	0,4	0,2	0,4	0,6	0,3
anyagi okból nincs telefonja	0,6	0,3	1,3	0,5	1,7
anyagi okból nincs autója	8,4	9,4	14,3	8,9	23,9

3. táblázat • A deprivációs mutató elemei az európai országokban.
Forrás: EUROSTAT, SILC

lező iskoláztatás korhatárának leszállítása), minden bizonnyal tovább súlyosbítják a problémát, s a népesség mintegy egyharmadát a deprivált helyzetben konzerválják. Mindez társul a szemlélettel, amely XIX. századi módon az iskolarendszert és az oktatást a munkaerőpiac pillanatnyi igényeinek veti alá.

Megítélésünk szerint a magyar társadalomszerkezet legsúlyosabb torzulása tehát a felső középréteg (és különösen a vállalkozói réteg) kicsinyisége és gyengesége, valamint a leszakadó, deprivált rétegek nagy létszáma és reménytelen-sége. (Nem térnek ki arra, hogy ez a torzult társadalomszerkezet miként jelenik meg a térszerkezetben, mert ezekkel Rechnitzer János részletesen fog foglalkozni.)

Ezt a torzult társadalomszerkezetet jól kiegészítik az értékszerkezet torzulásai. Közben egyes rétegeknél elementárisak a modernizációs hatások, a társadalom többségét a kelet-európai magatartásminták jellemzik, egy többségében konfliktusos, bizalomhiányos, a tolerancia iránt érzéketlen társadalom képe rajzolódik ki a TÁRKI kutatásaiból (különösen Tóth, 2010; Keller, 2014). Sok jel utal arra, hogy ez az értékszerkezeti megosztottság erősen kapcsolódik a társadalom szerkezetében meglévő differenciáltsághoz. Az

állami újraelosztás magas szintje és az ezzel kapcsolatos tömeges illúziók egy infantilis társadalom képét rajzolják ki, ahol az utóbbi évek államosító kormányzati törekvései találkoznak a baloldali értelmiség a valóságtól elrugaszzkodó, a bajok elsődleges okának az egyenlőtlenségeket feltűntető politikai harcmodorával. Alapvető probléma, hogy az elmúlt huszonöt évben nem sikerült megteremteni a versenyre épülő piacgazdaság legitimitását (Kolosi – Tóth, 2012).

Az értékszerkezet e torzulásai pedig felerősítik a társadalomszerkezet torzulásait. A jövedékekből élő, államtól függő rétegek vezetésével az alsó középrétegek és a depriváltak egyre erőteljesebben támogatják az erős államhatalomra építő politikai erőket, gyanús-nak tekintenek mindenfajta vállalkozói sikert és meggazdagodást. Míg a lakosság durván egynegyede él ténylegesen európai polgárként, európai körülmények között, a nagy többség társadalmi aktivitása a túlélésért való napi harcban és a szocializmus keretei között alakult „proletár irigységben” merül ki.

Kulcsszavak: társadalmi szerkezet, jövedelemeloszlás, osztályhelyzet, életkörülmények, értékszerkezet, iskolázottság

IRODALOM

- Csapó Benő et al. (2014): Az iskolai teljesítmények alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Tárki, Budapest • <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b327.pdf>
- Huszár Ákos (2013): Foglalkozási osztályszerkezet I–III. *Statisztikai Szemle*. 91, 1–3, • <http://tinyurl.com/zq23n92> • <http://tinyurl.com/j5qhuzw> • <http://tinyurl.com/hfu48gp>
- Keller Tamás (2014): Megfogyva bár, de törve... Méréskelten javuló mutatók, súlyosan növekvő polarizáltság a magyar értékrendszerben, változások 2009

- és 2013 között. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Tárki, Budapest • <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b338.pdf>
- Kolosi Tamás (1991): *Gesellschaftliche Ursachen für den Zusammenbruch der realen Sozialismus*. Vortragsmanuskript, Heidelberg
- Kolosi Tamás (2000): *A terhes babapiskóta*. Osiris, Budapest
- Kolosi Tamás – Keller Tamás (2010): Kikristályosodó társadalomszerkezet. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. Tárki, Budapest • http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-914/publikaciok/tpubl_a_914.pdf

- Kolosi Tamás – Pósch Krisztián (2014): Osztályok és társadalomkép. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Tárki, Budapest • <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b328.pdf>
- Kolosi Tamás – Szelényi Iván (2010): *Hogyan legyünk milliárdosok*. Corvina, Budapest
- Kolosi Tamás – Tóth István György (2012): Előszó. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Tárki, Budapest • <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b351.pdf>

- Köllő János (2014): Integrációs minták: Iskolázatlan emberek Norvégiában, Olaszországban és Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Tárki, Budapest • <http://tinyurl.com/zrynlfa>
- Szelényi Iván – Konrád György (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat, Budapest
- Tóth István György (2010): A társadalmi kohézió elemei: bizalom, normakövetés, igazságérzet és felelősségérzet – lennének... In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. Tárki, Budapest

